

Den upplösta knuten –

något om den civila skilsmässans historia

Det är uppenbart för vem som helst som gör Skriftens och traditionens norm till sin att äktenskapet mellan en fri man och en fri kvinna ska bestå tills döden skiljer åt. Det är för alla de döpta än i dag den förpliktande katolska läran om äktenskapets förbund, bekräftad av Andra Vatikankonciliet, den Kanoniska lagen och Katolska Kyrkans universella katekes.

Äktenskapet spelar en mycket viktig roll i Kyrkan, som ”grundades i den nya tidsåldern, uppenbarades genom den Helige Andes utgjutelse och skall fulländas i härlighet vid tidens slut” (*Lumen Gentium*, Om Kyrkan, I, n:r 2, 21 november 1964). Men, säger också konciliefäderna i *Gaudium et Spes*, Kyrkan i världen av i dag, I, 47:2, ”denna institutions värdighet strålar tyvärr inte överallt med samma glans, då den fördunklas av månggifte, skilsmäsoepidemier och s.k. fri kärlek eller på andra sätt vanställs”.

I den här mycket summariska studien ska jag försöka få en bild av hur Kyrkan förhållit sig till en samhällslig utveckling som gått från närmast principiell omöjlighet till skilsmässa till det konciliet kallar ”skilsmäsoepidemier”.

Sanningarna i balans

Men Kyrkan måste på sin väg bära med sig alla sina sanningar – i balans. Problemen med äktenskapen får inte överskugga evangeliets hela rikedom utan sätta allt in i det större sammanhanget att förkunna Guds rike för världen. Hon måste hålla ut och vara närvarande hos alla med sin förståelse och

barmhärtighet. Det var bakgrunden till de två biskopssynoderna 2014-2015 som påven Franciskus kallat till för att öppet kunna diskutera utmaningarna för de kristna familjer i den tid som är vår.

Avvikelser då och nu

+

Gamla testamentets tid

För att förstå bakgrunden måste man behandla tiden före Mose lag (alltså med förbudet att begå äktenskapsbrott) för sig och tiden under Gamla förbundet för sig och till slut tiden i det av Kristus fullbordade och evigt bestående förbundet med alla människor, också för sig. De av Gud kallade och utvalda har inte alltid levt efter de normer som sedan följt: Abraham kunde således acceptera sin hustru Saras tjänstekvinna Hagar för att få en avkomma, Ismael, utan att begå äktenskapsbrott. Trots hög ålder fick ändå det heliga paret genom Guds ingripande sonen Isak som var förutsättningen för att Abraham skulle bli anfader till ett stort folk, det folk som skulle ta emot och leva i Guds förbund.

Sonen Isak och Rebecka föder två söner, tvillingarna Esau och Jakob. Esau gifte sig mot föräldrarnas vilja med hettiten Beeris dotter Judit. Ändå hade han som människa rätt att ingå äktenskap med henne, om hon som fri person samtyckte. Jakob å sin sida fann sig i den oönskade situationen att ha två hustrur, systrarna Lea och Rakel, men det var bara Rakel han älskade. Det fanns alltså inte en lag som hindrade bigami. Med båda fick Jakob flera barn av vilka en var Josef som kom till Egypten och fick hög ställning hos Faraon. Genom Guds försyn blev det han som räddade sin far och hela folket från hungersnöd i Kanaan.

På kung Davids tid gällde Mose lag. Ändå hade David två hustrur och fick flera barn, bland dem Absalom. Mitt under en krigstid fick han begär till en annans hustru, Batseba, Urias hustru. Skilsmässa existerar alltså inte men kungen begick äktenskapsbrottet med Batseba, som inte kunde fly undan kungen. Hennes make, Uria, dog i strid, ett av kungen planerat mord genom ombud. Efteråt var han djupt ångerfull och bekände sitt brott för profeten Natan och bad om förlåtelse ("Jag har syndat mot Herren", 2 Sam 12:13).

+

Kristen tid

Ett jämförbart historiskt exempel, men i kristen tid, är den engelske kungen Henrik VIII Tudor (1491-1547). Som kung och katolsk kristen känner han väl till Kyrkans lära om äktenskapets oupplöslighet. Han skulle inte hos Kyrkan ha sökt ogiltigförklaring av äktenskapet med Katarina av Aragonien, om han inte känt till dess principiella oupplöslighet. För att till slut få sin vilja igenom förskjuter han en hustru och låter avrätta en annan. Han gör sig själv till Kyrkans överhuvud och vägrar påven lydnad. Kungen begår äktenskapsbrott och skiljer ett folk från Kyrkans enhet. Allt delvis för att skilsmässa inte finns.

Ett annat jämförbart exempel är solkungen Ludvig XIV av Frankrike (1638-1715). Gift med sin drottning Marie-Thérèse av Österrike (1659-1683) begår han äktenskapsbrott med den redan gifta Madame de Montespan som erkänns halvofficiellt som kungens älskarinna från 1667 – mot makens starka protester och i en upprördhet som gör skandal vid hovet. Flera barn kommer ur denna otillåtna relation. Skilsmässa finns inte, men den som inte vill underordna sig Gud, rättfärdigar sina synder själv också om han är kung och katolik.

Under tiden strax före Franska revolutionen, som bryter helt med den gamla alliansen mellan staten och kyrkan, finns ett annat liknande exempel med svensk anknytning. Den svenske diplomaten de Stael gifter sig i Paris efter förhandlingar med dottern till en högt uppsatt finansminister, Neckar. Dottern blir sedan en känd kulturpersonlighet som Napoleon beundrar. Madame de Stael får flera barn med den svenske baronen men inleder också andra förbindelser, bland annat med en av de tre som mördade Gustav III (jfr Verdis "Maskeradbalen", 1859). Hon lyckades utverka en laglig *separation*, men inte skilsmässa, som alltså ännu inte fanns. Den blev första gången legaliserad 1792. Napoleon drog sedan tillbaka lagen.

+

Själasörjarna

Sådan har alltså situationen varit fram till modern tid. När det inte gått att lösa knuten har man försökt förstöra den. Själasörjarnas ständiga uppgift är då att ge par i en så allvarlig kris ett incitament för att inte helt avfalla från tron, eller som påven Pius XI har skrivit, "därför handlar de själasörjare helt rätt och i överensstämmelse med det kristna trosmedvetandets norm som för att hindra gifta att avfalla från den Guds lag de bör iaktta, manar dem att handla enligt plikten att utöva religionen så att de ger sig själva till Gud och regelbundet ber om hans gudomliga ledning, ofta tar emot sakramenten och alltid underhåller och bevarar en lojal och fullkomligt uppriktig andlig närhet till Gud" (*Casti Connubii*, 100, 1930).

Förbundets fasthet

Trots avvikelser och många missbruk går förbundets fasthet som en röd tråd genom den heliga historien. "Det Gud har fogat samman får människan alltså inte skilja åt" (*Matt 19:6*). Den stabiliteten har Gud velat ge mannen och kvinnan under all tid och överallt. Historien, särskilt den kristna, visar också att vad vi menar med skilsmässa inte existerat som möjlighet. Nu är det samtidigt historiskt sant att skilsmässa, i den meningen att Gamla förbundets gifta *separerat* med stöd av ett skiljebrev ("Mose tillät det", *Matt 19:7-9*), existerat, men inte omgifte så länge båda lever.

Jesu undervisning

+

Det "pastorala" skiljebrevet

Det är också uppenbart för var och en som lyssnar på Kyrkan och själv ser i Bibeln att Jesus underkände den "pastorala" metoden att tillåta separation (se Mose skiljebrev) och återupprättade den äktenskapliga stabiliteten och förbundets ouplöslighet trots de mänskliga invändningar som blivit ett halvt officiellt kringgående av budet om äktenskapets ouplöslighet. Jesus upplöser inte lagen om troheten (jfr *Luk 16:18*) utan fullkomnar den som det senare visar sig i den paulinska jämförelsen med det grundläggande och eviga förbundet mellan Kristus och Kyrkan, hans kropp på jorden och i himlen. Just genom den levande förebilden i Jesu kärlek till Kyrkan är ett sant äktenskap sakramentalt.

+

Början till den civila upplösningen av knuten

Påven Gregorius XVI skriver till hela Kyrkan 1830 om de politiska försöken att definitivt upphäva de kristna staternas starka band med den Heliga Stolen. I ett Europa förändrat av upplysningstiden och Franska revolutionen minskade Kyrkans världsliga inflytande samtidigt som Kyrkan blomstrade andligt. Gregorius försvarar Kyrkan mot "dem som har djärvheten att inkräkta på den Heliga Stolens rättigheter eller försöker slita upp nationernas band med Petri Stol" (*Mirari Vos*, Om liberalismen, 15 augusti 1832). Några årtionden senare skulle åtminstone några av de starkaste banden slitas när Kyrkostaten, som funnits sedan 800-talet, införlivades med Kungariket Italien 1870.

Romantiken

En annan bakgrund till en förändrad äktenskapssyn under 1800-talet är romantiken. Här är det själva *känslan* av vilja till ett liv tillsammans som *konstituerar* äktenskapet. Varken Kyrkan eller samhället behövs. Inställningen lever i vår tid vidare under individualismens kännetecken. Man anser sig egentligen inte behöva kungöra offentligt att ett äktenskap "bildats". Det är de lyckliga känslorna som ska firas i kretsen av släkt och vänner. Men äktenskapet antas också, realistiskt nog, vara av samma flyktiga karaktär som känslorna. Så länge känslorna lever och förenar "fungerar" äktenskapet – om de inte gör det är "en bra skilsmässa bättre än ett dåligt äktenskap". Vad man inte vill inse är att barn, om barn fötts, för hela livet påverkas på djupet av sina föräldrars separation därför att livsgemenskapen mellan dem upphört.

+

Påvarnas försvar av äktenskapets oupplöslighet från 1800-talets början

Gregorius XVI uppmanar biskoparna att ”ingjuta ett starkt förtroende för påvedömet och en uppriktig vördnad för S:t Petri efterträdare” (*Mirari vos*, 1830). Han refererar också till sin företrädare Pius VIII och konstaterar med honom att ansträngningar fortsätter att göras mot just äktenskapets sakrament som samhällets fundament.

Påven Pius XI konstaterar i sin encyklika *Casti Connubii* (1930, n:r 91) att utvecklingen i det civila samhället 50 år senare fortsatt i en medveten kampanj mot det äktenskapliga förbundet som samhällets viktigaste byggsten, eller ”urcell”, och för familjernas sammanhållning som garant för makarnas, barnens och folkens välstånd.

Han citerat påven Leo XIII i ett av hans brev till Kyrkan 1880: ”För att med Leo XIII:s väsentliga ord göra en sammanfattning är det lätt att förstå att ’skilsmässor, som experimentet visar, leder till fördärvliga seder i det privata och offentliga livet när familjelivet, mer av moraliskt förfall än något annat, brutits ned, att det också innebär förlust av en nations tillgångar och alltså står i omvänt förhållande till familjernas och statens välstånd. Vi har lättare att erkänna hur verkligt illa detta är i sig självt när det står klart för oss att inga medel kommer att räcka till när skilsmässor blir tillåtna. Stor är exemplets makt, ännu större än lustens; och med sådana incitament kan skilsmässor och deras konsekvenser inte leda till något annat än att lidelser släpps lösa och dagligen sprids och angriper många själar som en smittsam sjukdom, eller som när en

flod spränger sina vallar och översvämmar landet.” (Leo XIII, *Encycl. Arcanum divinae sapientiae* 10 febr. 1880).

Själv säger Pius XI i sin encyklika (n:r 85): ”Anhängarna till dagens nyhedendom har inte lärt sig någonting av detta beklagliga sakernas tillstånd utan fortsätter allt ivrigare dag för dag att angripa äktenskapsbandets oupplöslighet med lagstiftning och uttalar offentligt att skilsmässors överensstämmelse med lag måste erkännas och att föråldrade lagar måste ersättas av en ny och humanare lagstiftning”.

+

Kyrkans nya väg

Det står ganska klart att kritiken mot sekulariseringen under 1800-talet inriktade sig på två för Kyrkan viktiga områden: friheten i förhållande till den världsliga makten, vem som än representerar den, och rätten att förvalta sanningens budskap till folken och undervisa folken. Allteftersom Kyrkans traditionella inflytande i den världsliga sfären (det sekulära) gick förlorad i västvärlden skulle Kyrkan genom det Andra Vatikankonciliet söka en helt annan väg att bära ett vittnesbörd om Gud i världen. I stället för att hävda Guds prioritet i samhällena valde hon att göra det indirekt genom att förklara och försvara den mänskliga personens värdighet (jfr *Dignitatis Humanae*, 21.11 1964) och rättigheter i förhållande till sekulariseringens idéer. I sin bok ”Låt oss inte glömma Gud” (Originallets titel: *Non dimentichiamorci di Dio: liberti di fed di culture e politice*, RCS Libri S.p.A., Milano, 2013; Engelska översättningens titel: *Freedom of faith, culture, and politics*, 2014) förklarar Angelo Scola Kyrkans vägval i ett citat av en spansk teolog: ”Pius VI, Gregorius XVI och Pius IX gick emot sekulariseringen och proklamerandet av individens och samhällets autonomi i förhållande

till Gud och hans Kyrka. Men de förnekade inte den frihet varje människa måste åtnjuta med tanke på staten för att söka sanningen om Gud, precis av det skälet att de inte tog denna frihet i beaktande. Som mest fördömde de rätten till vilket religiöst utövande som helst i den civila sfären. En annan sak är att dessa påvar har talat med utgångspunkt från den juridiskt kyrkliga teorin om Kyrkans indirekta makt över staten, som Andra Vatikankonciliet övergivit” (del Pozo Abejón, *La Iglesia y la libertad religiosa*, sid 133).

+

Nutida polarisering

Drygt 30 år senare talar alltså Andra Vatikankonciliet om ”skilsmäsoepidemier”! I vår egen tid kan vi lätt konstatera att epidemierna inte stannat där utan gått vidare till ”omformade familjebegrepp” som sociologerna ser som en allvarlig och djupgående förvandling av det mänskliga samhället, åtminstone när vi talar om det urbaniserade livet i städer och storstäder. I Sverige talar vi om att kanske 50 % av ingångna äktenskap slutar i formell civilrättslig skilsmässa. En ouplöslig knut har upplösts av mänsklig makt men utan rätt. Hur ska då en förståelse av äktenskapets sanna innebörd och meningsfullhet kunna återupprättas?

+

Hur har lagstiftningen ändrats i olika länder?

Naturligtvis beroende på maktbalans och politisk ideologi i olika länders lagstiftande församlingar har lagar som godkänner skilsmässa mellan gifta fastställts vid olika tidpunkter och varit mer eller mindre långtgående. En inte alltför djärv slutsats är att en inhemsk opinion

där religion eller materialistisk ateism är starkare avspeglar sig i lagstiftningen.

Malta – Sovjetunionen – Chile – Irland – Sverige

Några exempel

Tar man Malta eller Filippinerna som exempel ser man att den religiösa värderingen närmast utesluter skilsmässolagstiftning. Tar man å andra sidan en kommunistisk enpartistat som det gamla Sovjetunionen ser man i realiteten inget som helst motstånd mot långtgående skilsmässolagar. Efter oktoberrevolutionen 1917 i Sovjetunionen ändrades lagarna radikalt och skilsmässa begärd av den ena parten ensam godkändes. På några månader hade över 5000 gifta skilt sig lagligt. Det gick så långt att ett vykort från den ena parten till den andra att äktenskapet bröts var tillräckligt för laglig skilsmässa. Den som såg allvarligt på den totala förvirring som uppstått var kanske lite överraskande Josef Stalin (†1953). Under hans maktinnehav hejdades vågen av skilsmässor men den återkom med förnyad kraft efter lagförändringar 1968.

Kina, som bygger på en marxistisk politisk ideologi, har i jämförelse med Sovjet ställt högre och fler krav för att godkänna skilsmässorna. Kinas skilsmässolag från 1980 tar inte hänsyn till den ena eller andra partens skuld till sammanbrottet men fäster vikt vid de sociala konsekvenserna som behandlar frågan i statliga eller kommunala nämnder eller domstolar.

Irländska republiken hade en grundlag som förbjöd skilsmässa fram till 1997 men den upphävdes när landet gick med i EU och anslöt sig till EU-ländernas fria men reglerade skilsmässolagar.

Tyskland legaliserade skilsmässor 1875 och övergav då beteckningen "ständigt ordnad separation".

Chile legaliserade skilsmässa 2004 efter nio års parlamentarisk debatt. Skilsmässor hade då varit förbjudna i lag i 120 år.

Portugal legaliserade skilsmässor efter revolutionen 1910 men lagen avskaffades under Salazars diktatur omkring 1940.

Kanada legaliserade skilsmässa under 1960-talet. Man känner där också till skilsmässor mellan samkönade.

Brasilien tillät skilsmässa 1978.

För Sveriges del togs ett första steg mot laglig skilsmässa 1915 med kravet att båda parter samtyckte. I de nordiska länderna eftersträvade man gemensamma reformer under tiden före och efter Första världskriget för att undvika att skilsmässoparen skulle lämna in ansökan i ett annat nordiskt land, eller tillfälligt bosätta sig i ett annat nordiskt land och ge sken av att ha övergett äktenskap och kanske familj vilket då enligt lag kunde vara skilsmässogrundande.

1973 ändrades lagen så att den ena parten ensam kunde begära och få igenom skilsmässa under vissa förutsättningar. En betänketid på 6 månader kunde begäras om omständigheterna föreföll kräva det. I dag är det så att om båda samtycker till skilsmässa undertecknar de en gemensam ansökan till Tingsrätten och får skilsmässan på tre månader genom Skatteverket som registrerar när domen avslutats. Folkbokföringen ligger hos Skattemyndigheten sedan de förändrade relationerna mellan Svenska kyrkan och staten genomförts 2000. Den ena parten kan alltid begära skilsmässa själv även om det inte finns samtycke. I det fallet tar det 6 månader. Om barn finns som föräldrarna har ansvar för avgörs

vårdnaden i Tingsrätten. Det är den här relativa enkelheten att få ut en civil skilsmässa som gett Sverige ryktet att ha den mest liberala lagstiftningen i världen. Men den civilrättsliga synen på äktenskap och skilsmässa kan aldrig inverka på den gudomliga lag Kyrkan följer.

England reformerade sin lagstiftning 1969. Det krävs definierade skäl, t.ex. otrohet, våld, allvarliga missbruk, för att en domstol ska medge skilsmässa till skillnad från t.ex. Sverige. Själva proceduren har å andra sidan gjorts enklare rent praktiskt eftersom man nu kan gå till den lokala domstolen med ansökan och inte som tidigare till en särskild domstol i London.

I USA kom förändringarna vid helt olika tillfällen beroende på de enskilda staternas egna rättssystem men Maryland var först med laglig skilsmässa redan 1701.

Spanien legaliserade skilsmässa 1981 medan Italien legaliserade 1974.

+

Kyrkans inflytande i dag

Kyrkan har efter Kyrkostatens upphörande och de gamla katolska ländernas sekularisering anpassat sig från att ha varit en samarbetspart med monarkierna och staterna till att överge alla positioner för direkt inflytande i staternas sätt att leda samhällena. Kyrkan ser sig inte längre som en maktfaktor som förr men har ändå stort inflytande så länge alla samhällskategorier, yrkeskategorier, utbildningskategorier och inkomstsnivåer finns representerade i henne. Hon har erfarenhet och kompetens i allt mänskligt att dela med sig till andra. Dessutom har hon den styrkan att en frihet att

diskutera alltid finns men samtidigt att förståelsen och troheten till Kyrkans hierarki som uttolkare av läran i tron och moralen är kännetecknande för henne.

I den utsträckning stora delar av befolkningen inte uppfattar eller förstår äktenskapet som förr och inte heller ingår äktenskap med samma tydliga värderingar som förr, är det inte förvånande att skilsmässor tillåts och att en viss reglering av konsekvenserna blir nödvändig.

Det blir desto viktigare för de trogna att genom sina liv som gifta bära vittnesbördet om äktenskapets helighet och förpliktelser att förbli trogna tills döden skiljer åt. Kyrkans viktiga uppgift är att inspirera och stödja äktenskapen och familjerna på alla tänkbara sätt. Ty, som Herren Kristus har förklarat en gång för alla: "Det Gud har fogat samman får människan alltså inte skilja åt" (*Matt 19:6*). Det band som alltså en gång knutits ömsesidigt av man och kvinna i frihet är den verkliga tryggheten Gud vill ge människorna i deras utveckling till allt större mognad och delad lycka.

Att stödja och inspirera majoriteten troende är en självklarhet, lätt att upprepa och formulera men i praktiken mycket svårt att lyckas med av två skäl: det ena är att "det allmänna tyckandet" i samhället, eller det som kallas "konsensus", är en ständigt pågående informationskanal som finns "i luften" och "sitter i väggarna". Här står invandrarkulturerna alltid inför ett val, antingen ansluta sig till "det allmänna tyckandet" eller "bevara sin ursprungsidentitet och religiösa kultur". Andra generationen bland invandrare hamnar "mellan sköldarna", det vill säga tvekar en tid att anta en ny kultur i strid mot nedärvda seder och traditioner. I Norden, och inte minst i Sverige, utgör samboformen ett bra testexempel där första och andragenerationens invandrare tvingas

till kompromisser i åsikterna för att rädda familjefreden. Det andra skälet som gör att förkunnandet och formulerandet av den katolska tron i en värdepluralistisk kontext är svårbedömt till sitt "resultat" därför att allt som sägs och förklaras som "lära", är att undervisningen måste stå på Sanningens grund. Hur lätt har "moderna" katoliker att acceptera en livsväg med Bibelns och Traditionens GPS? Vilken hjälp behöver den yngre generationen av den äldre i församlingarna? Ungdomarna möter varje dag sekulariseringen i klassrum, arbetsplatser och högskolor. Vilket stöd efterfrågar de? För att inse vilka utmaningar det är att "förkunna Sanningen" gör man kanske klokt i att göra en andlig reträtt med Jesu liknelser om sådden och ogräset (*Matt 13:1-30*).

Ansvar och bekännelse

Hela läran "Det Gud har fogat samman får människan alltså inte skilja åt" (*Matt 19:6*) väger väldigt tungt i den kyrkliga ansvarsskålen och tas på största allvar men i praktiken förblir det en mycket svår uppgift. Litar vi på den Helige Andes hjälp har vi valt rätt väg men vi måste själva gå den, steg för steg och inte falla i diket. Det kan till syvende och sist inte handla om något annat än ett trovärdigt vittnesbörd i den apostoliska traditionen med dess helgon och martyrer.

+

Evangeliets vittnesbörd om förhållandet mellan lagen och barmhärtigheten: Jesus och kvinnan som ertappats med äktenskapsbrott.

Vid den tiden gick Jesus till Olivberget. Tidigt på morgonen var han tillbaka i templet. Allt folket samlades kring honom, och han satte

sig ner och undervisade. De skriftlärda och fariséerna kom då dit med en kvinna som hade ertappats med äktenskapsbrott. De ställde henne framför honom och sade: »Mästare, den här kvinnan togs på bar gärning när hon begick äktenskapsbrott. I lagen föreskriver Mose att sådana kvinnor skall stenas. Vad säger du?« Detta sade de för att sätta honom på prov och få något att anklaga honom för. Men Jesus böjde sig ner och ritade på marken med fingret. När de envisades med sin fråga såg han upp och sade: »Den av er som är fri från synd skall kasta första stenen på henne.« Och han böjde sig ner igen och ritade på marken. När de hörde hans svar gick de därifrån en efter en, de äldste först, och han blev ensam kvar med kvinnan framför sig. Jesus såg upp och sade till henne: »Kvinna, vart tog de vägen? Var det ingen som dömde dig?« Hon svarade: »Nej, herre.« Jesus sade: »Inte heller jag dömer dig. Gå nu, och synda inte mer.« (Joh 8:1–11).

+

Göran Fäldt, mars 2016.